

ADALYA

SUNA-İNAN KİRAC AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KİRAC RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

Bilim Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Haluk ABBASOĞLU
Oluş ARIK
Tuncer BAYKARA
Jürgen BORCHHARDT
Vedat ÇELGIN
Bekir DENİZ
Refik DURU
Serra DURUGÖNÜL
Hansgerd HELLENKEMPER
Fahri IŞIK
Havva İŞKAN
Frank KOLB
Max KUNZE
Wolfram MARTINI
Gönül ÖNEY
Mehmet ÖZSAİT
Scott REDFORD
Oğuz TEKİN
Burhan VARKIVANÇ

Yayın Yönetim / Editing Management

Kayhan DÖRTLÜK
Tarkan KAHYA

Çeviriler / Translations

T.M.P. DUGGAN
İnci TÜRKOĞLU

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No.25
Kaleici 07100 ANTALYA-TURKEY

Tel: 0 (242) 243 42 74 • Fax: 0 (242) 243 80 13

akmed@akmed.org.tr

www.akmed.org.tr

Yapım / Production

Zero Prodüksyon Ltd.

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Burak Takmer – Ebru N. Akdoğa-Arca	
“ <i>Ogyges'in Kışılığında Panyasis'in Fragmanı İçin Bazı Yorumlar: Bellerophontes Mitosu'nun Yeniden Değerlendirilmesi ve Lykia'nın Erken Taribi</i> ”	1
Tarkan Kahya	
“ <i>Patara Dark Age Pottery</i> ”	35
S. Gökhan Tiryaki	
“ <i>İvriz Kabartması Işığında Anadolu'da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine</i> ”	59
Mehmet Özhanlı	
“ <i>İsinda Dikme Anıtı</i> ”	73
Serra Durugönül	
“ <i>Development of Ancient Settlements in Cilicia</i> ”	107
A. Vedat Çelgin	
“ <i>Termessos Tanrıları ve Kent Alanından Artemis'in Yeni Epithet ve Kültlerini Belgeleyen Üç Yazıt (Bir Ön Değerlendirme)</i> ”	121
Burhan Varkıvanç	
“ <i>Patara'da Bir Seramik İsligi</i> ”	137
Semavi Eyice	
“ <i>Side'de Bir Bizans Hastahanesi mi?</i> ”	153
İlhan Erdem	
“ <i>Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönemden Selçukluların Sonuna Genel Bir Yaklaşım (I)</i> ”	163
Z. Kenan Bilici	
“ <i>Köprüüpazar (Belkis) Köprüsü Kitabesi Üzerine</i> ”	173
Hasan Geyikoğlu	
“ <i>Antalya'nın İlk Türk Mülki Amiri ve Kumandancı Mübarizettin Ertokuş'un Faaliyetleri ve Eserleri</i> ”	187
Esin Ozansoy	
“ <i>14. Yiizyılın Başlarına Kadar Rodos'a Karşı Yapılan Türk Aşınları</i> ”	203

Leyla Yılmaz	
“Antalya-Abi Kızı Mescidi: Bir Selçuklu Binanın Osmanlı Devrinde Yeniden Kullanımı”	211
Ayşe Aydin	
“Tarsus Aziz Paulus Kilisesi”	223
Muhammet Güçlü	
“Antalya (Pamphylia) Bölgesinde Yollar: Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu”	237
Sait Güran	
“The Judgment on the Elmali Hoard”	249

Antalya'nın İlk Türk Mülki Amiri ve Kumandarı Mübarizettin Ertokuş'un Faaliyetleri ve Eserleri

Hasan GEYİKOĞLU*

Antalya'nın ilk Türk mülki amiri ve kumandarı, Mübarizeddin Ertokuş'dur. Mübarizeddin Ertokuş, menşei itibariyle Anadolu Selçuklu Sultanı I. Giyâseddin Keyhüsrev'in azadlı has memlûklerindendir. O, sarayda ve askerî hizmetlerde görevlendirilmek üzere toplanmış, bir Türk veya esir alınmış bir gayri müslim ailinin çocuğuudur¹. Onun adı, Atabey ilçesindeki medresesinin kitabesinde, vakfiyesinde ve bunlardan nakleden araştırma eserlerde "Mübarizeddin Ertokuş bin Abdullah" şeklinde kaydedilmiştir².

O. Turan, Türk-Islam tarihinde kölelerin babalarının kaynaklarda hep "Abdullah" adıyla zikredildiğini, bunun, ya onların gayri müslim adlarını gizlemek için ya da savaş ve akınlarda ele geçirilen, alınıp satılan küçük yaştaki esir çocukların babalarının bilinmemesi dolayısıyla böyle kaydedilmiş olduğunu belirtiyor³. Bundan bir amacın da, kölelikten azad edilip yükseltilerek önemli görev ve mevkilere getirilen ricalin resmi şahsiyetlerini rencide etmemek, hizmetlerine gölge düşürmemek olduğu ileri sürülebilir.

T. Baykara'ya göre, "Mübarizeddin", Selçuklu devri Anadolu'sunda çok geçen adlardan biridir. "Mübariz", "savaşan, mücadale eden" anlamındadır. "Mübarizeddin", "dinin savaşçısı" demektir ki, bu ad Mübarizeddin Ertokuş'un asker vasfına işaret etmektedir⁴. Askeri ve mülki amirimizin Türkçe adı olan Ertokuş, o devirde yaygın olmayan bir addır. Bunu "Er-töküs" şeklinde yazan tarihçiler de vardır⁵. İ. H. Uzunçarsılı, bu adı, "Er-tukış" şeklinde yazmış ve "tukış"ın kelime olarak "harp, kavga" anlamına geldiğini belirtmiştir⁶. Bu durumda askeri ve mülki amirimizin hem Türkçe, hem İslami adlarının her ikisi de aynı anlama geliyor demektir. "Ertokuş", "Erdoğuş" veya "Erdoğmuş"un değişmiş şekli de olabilir.

* Yrd. Doç. Dr. H. Geyikoğlu, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 25240 Erzurum.

¹ Turan, Mübarizeddin, 415; Aslanapa, Ertokuş, 97; Taneri, Ertokuş, 312.

² Uzunçarsılı, Kitabeler, 222; Erten, Antalya, 80; Turan, Mübarizeddin, 428; Aslanapa, Ertokuş, 103-104; Durukan, Ertokuş, 313.

³ Turan, Selçuklu, 184; Turan, Karatay, 19; Turan, Şemseddin, 213 vd.

⁴ Baykara, Selçuklu, 41.

⁵ Cahen, Turquie, 389, bk. indeks "Mubariz al-Din Ertöküs"; Baykara, Selçuklu, 41.

⁶ Uzunçarsılı, Teke-oğulları, 96 dn. 6.

Anadolu Selçukluları'nın batı sınırları bir yay gibi Kastamonu'dan Antalya'ya kadar uzanmakta ve geniş bir araziyi kapsamaktaydı. Güney-batı uç bölgesinde yer alan Borgulu (Uluborlu) 1182'de fethedilmişti. Sultan II. Kılıç Arslan, en küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i, Borgulu merkez olmak üzere bu bölgeye melik tayin etti. Keyhüsrev'in Borgulu ve bölgesindeki meliklik döneminde, ilerde yüksek mevkilere gelecek olan bazı genç yetenekler küçük denecek yaşılarından itibaren Keyhüsrev'in yanında, hizmetinde bulunmuşlardır. Bunlardan ikisi, Mübarizeddin Ertokuş ve Esedüddin Ayaz, Gıyâseddin Keyhüsrev'in sultanlığı döneminde söz konusu güney-batı uç bölgesinde (bugünkü Denizli-Burdur-Isparta-Antalya illeri arazisi) mülki amir ve komutanlık görevine atanacaklardır. Mübarizeddin Ertokuş, daha Gıyâseddin Keyhüsrev'in melikliği döneminden itibaren güneydeki Antalya yöresiyle ilgili gelişmeleri takip etmiş olmalı ki, Antalya'nın fethinden sonra aynı şehir ve bölgesine mülki amir ve komutan olarak tayin edilmiştir⁷.

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev birinci sultanlığı (1192-1196) sırasında tahtını ağabeyi II. Rükneddin Süleyman-Şah'a bırakmak zorunda kalmış ve Konya'yı terk ederek uzun ve zahmetli bir gurbet yolculuğuına çıkmıştı (1196). Sonunda İstanbul'a giderek Bizans İmparatoru'na iltica etti, misafiri oldu. Keyhüsrev'in bu zoraki misafirliği yaklaşık dokuz yıl sürmüştür⁸. I. Keyhüsrev'in bu yolculuğu ve gurbet hayatı sırasında yanında bulunan adamları arasında Mübarizeddin Ertokuş da vardır⁹.

Çağdaş Selçuklu tarihçisi İbn Bibi, Ertokuş'un Antalya sübaşılığına (=serleskerlik: mülki amir ve kumandanlık) atanması dolayısıyla onun vasıflarını sayıp öğerken, "...gurbette yanından hiç ayrılmayan..."¹⁰ ifadesiyle onun Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile birlikte gurbete gittiği işaret eder. Buna karşılık Anadolu Selçukluları'nın son zamanlarında yaşayan tarih yazarı Kerimeddin Mahmud-ı Aksarayî (ölm. 1323), II. Süleyman Şah'ın ölümü (1204) üzerine meydana gelen gelişmeleri şöyle anlatıyor: "...emirler altı yaşındaki III. Kılıç Arslan'ı tahta oturttular. Sonra onlar arasında ihtilaf çıktı. Atabeg Ertokuş, (Danişmendli) Yağıbasan'ın oğulları, Pervane Muzaffereddin İli ve Bedreddin Yusuf, Hacib Zekeriya'yı, Gıyâseddin Keyhüsrev'i çağrırmaya gönderdiler..."¹¹.

O. Turan, konumuzla ilgili olarak 1947'de yayınladığı makalesinde Aksarayî'nin verdiği bilgiye işaret ederek, "İbn Bibi'nin kaydını daha mevsûk kabul etmek icab eder"¹² ifadesiyle Mübarizeddin Ertokuş'un, I. Keyhüsrev'le birlikte gurbete gitğini kabul etmiştir. Bununla birlikte O. Turan'ın, daha sonra yayınladığı büyük eserindeki ifadelerden, I. Keyhüsrev gurbette iken Mübarizeddin Ertokuş'un Anadolu'da bulunduğu anlamını çırkıyor¹³.

T. Baykara ise, I. Keyhüsrev, Konya'yı terk ederek gurbete çıktığında yanında bulunan beylerinden birinin de Mübarizeddin Ertokuş olduğunu; II. Süleyman-Şah ölüp yerine

7 Turan, Keyhusrev I, 613-614; Turan, Türkiye, 214, 217, 219, 223, 226, 228, 237, 273, 283; Turan, Kılıç Arslan, 695, 696, 699; Baykara, Antalya, 39; Baykara, Gıyâseddin, 3, 4, 8-10, 35, 66.

8 Geniş bilgi için bk. Bibi, Alaiyye, 51-77; Turan, Keyhusrev, 615; Turan, Türkiye, 241, 244-247, 268-270; Baykara, Gıyâseddin, 20-26.

9 Turan, Mübarizeddin, 415; Baykara, Gıyâseddin, 10, 22, 38; Taneri, Ertokuş, 312.

10 Bibi, Alaiyye, tipkîbasım 99 çev. 119.

11 Kerimeddin, Mûsameretü'l, 24; Turan, Mübarizeddin, 415.

12 Turan, Mübarizeddin, 415.

13 Turan, Türkiye, 272, 284.

küçük yaşındaki oğlu III. Kılıç Arslan geçirilince, Anadolu'daki bazı beylerin I. Keyhüsrev'i İstanbul'dan Konya'ya davet etmek için Keyhüsrev'in yanındaki Ertokuş ile haberleşiklerini yazıyor¹⁴. Ancak İbn Bibi, I. Gıyâseddin Keyhüsrev İstanbul'dayken gerçekleşen davet ve haberleşmeyi anlatırken bu işte rol oynayan beyler arasında Mübarizeddin Ertokuş'un adını kaydetmemektedir¹⁵.

Mübarizeddin Ertokuş, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Borgulu'daki melikliği ve birinci sultanatı dönemlerinde olduğu gibi, gurbet hayatında da onun yanında olmuş; kabiliyeti, cesareti, bağlılık ve saygısı ile Sultanın güvenini kazanmıştır¹⁶.

Antalya, bugün olduğu gibi Orta Çağ'da da Akdeniz sahillerinde Anadolu'nun önemli bir liman şehriydi. IV. Haçlı Seferi sırasında Haçlı orduları İstanbul'u işgal ederek burada bir Latin Krallığı kurmuşlardı (1204). Bunun sonucu olarak Bizans İmparatorluğu'nda merkezi hükümet otoritesi ortadan kalktı. Ülkenin her bir tarafında mahalli hakimler, korsan ve çete reisleri şehir ve kalelere hakim oldular. Bu arada Antalya'ya da Aldobrandini adlı İtalyan asıllı birisi hakim olmuştu. III. Haçlı Seferi sırasında (1190) Kıbrıs'a hakim olan Franklar, Anadolu sahilleriyle ticaret yapıyorlar ve gıda maddelerini de yine buralardan temin ediyorlardı. Bu nedenle Kıbrıs Frankları, Aldobrandini'yi destekliyor, himaye ediyorlardı. Bu gelişmeler siyasi istikrarsızlık meydana getirmiş ve Antalya üzerinden Selçuklu topraklarına uzanan kara ve deniz yollarının güvenliği bozulmuştu. Ticari ilişkilere ve kervan yollarının güvenliğine önem veren ve bu nedenle Akdeniz sahillerinde bir liman şehrine hakim olmak isteyen Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Antalya'yı fethetmek için harekete geçti. Uzun bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi (5 Mart 1207)¹⁷.

Sultan I. Keyhüsrev, Antalya'ya girdikten sonra şehrin "emaret ve serleskerliğini" (=sübaşılık: mülki amiri ve kumandanlık) yakın adamlarından Mübarizeddin Ertokuş'a verdi. Fetihten sonra yağmaya girişen askerlerin o günden sonra şehirden çıkarılmasını, halktan sağ kalanların canına dokunulmamasını, fetih sırasında sağa sola kaçip saklanmış insanların çağrularak evlerine, yurtlarına dönmemelerinin sağlanmasını emretti. Bundan sonra Mübarizeddin Ertokuş'u, maiyetine verdiği askerler ve diğer görevlilerle şehrde gönderdi. Bir süre Antalya'da ikamet eden Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, surları tamir ve inşa etti, silah ve zahire depoladı. Cami ve mescidler yaptırdı. Buralara kadi, imam ve müezzinler tayin etti. Bu işlere Mübarizeddin Ertokuş da nezaret etti. Sonra Sultan, Antalya'dan ayrılarak Konya'ya doğru yola çıktı. Düden mevkiinde konakladığından fetihten önce Antalya'da Rumlar tarafından malları gasbedilen tacirleri çağırarak, mal ve eşyalarındaki eksikliklerin hazineyen ve Mübarizeddin Ertokuş'un yanında bırakılan ganimetten tazmin ve telafi edilmesini emretti. Bu hususta Ertokuş'a bir de ferman yazdı. Ertokuş da bu emrin gereklerini yerine getirdi¹⁸.

¹⁴ Baykara, Gıyâseddin, 22, 27.

¹⁵ Bibi, Alaiyye, tipkibasım 76 vd. çev. 97 vd.

¹⁶ Turan, Mübarizeddin, 415; Baykara, Gıyâseddin, 38.

¹⁷ Geniş bilgi için bk. İbn Bibi, Alaiyye, tipkibasım 95-101 çev. 115-121; Turan, Keyhüsrev, 617; Turan, Türkiye, 283-285; Baykara, Gıyâseddin, 36-39; Darkot, Antalya, 460. Bu çalışmada sadece Mübarizeddin Ertokuş'un hayatı ve faaliyetleri ele alınmıştır. Bu nedenle Antalya'nın fethi, istirdiği, çevredekî diğer fetihler vs. gibi olayların ayrıntılarına girilmemiştir. Antalya tarihiyle ilgili bir araştırmam yeniden düzenlenip genişletilerek tarafimdandır yayına hazırlanmaktadır.

¹⁸ Bibi, Alaiyye, tipkibasım 99 çev. 119; Turgal, Selçukiler, 28; Turan, Türkiye, 284; Turan, Mübarizeddin, 416; Turan, Keyhüsrev, 617; Cahen, Türkler, 129; Cahen, Turquie, 68; Baykara, İdari, 50; Baykara, Selçuklu, 40; Baykara, Gıyâseddin, 38-39.

Sultan I. Giyâseddin Keyhüsrev'in, İznik Bizans İmparatoru Theodor Laskaris ile girdiği Alaşehir Muharebesi'nde¹⁹ ölmesinden (Haziran 1211) sonraki günlerde veya oğulları İzzeddin Keykavus ile Alâeddin Keykubad arasındaki sultanat mücadeleleri²⁰ sırasında Antalya, Selçuklu hakimiyetinden çıkmıştı. Belirttiğimiz olaylar sırasında devlet otoritesinde meydana gelen boşluktan faydalanan Antalya'nın yerli Rum halkı isyan etmiş, Kıbrıs Frankları'ndan da yardım alarak şehrin yönetimini ele geçirmiştir²¹. Bu isyan sırasında Mübarizeddin Ertokuş'un, şehirde olmadığı anlaşılıyor. O, muhtemelen, vilâyetindeki askerlerle Sultan I. Keyhüsrev'in Alaşehir Muharebesi'ne katılmış olmalıdır²². Ertokuş'un, Sultan'ın şahdetinden sonra oğulları arasında çıkan sultanat mücadelesi sırasında ise, sultan ilan edilen büyük kardeş İzzeddin Keykavus'un yanında bulunduğu sanıyoruz. Bununla birlikte kaynaklarda, Antalya'nın Selçuklu hakimiyetinde olmadığı dört yıl (1212-1215) içerisinde Ertokuş'un nerede olduğu, ne yaptığı hakkında bilgi yoktur.

Mübarizeddin Ertokuş'un, baştan beri I. Keyhüsrev'in hizmetinde beraber bulundukları arkadaşı ve Denizli bölgesinin mülki amiri ve kumandanı Esedüddin Ayaz, vilayetinin askerleriyle birlikte Sinop seferine (1214) katılmıştı²³. Antalya elden çıkışlı durumda olduğu için zaten kendi vilayetinde bulunamayan Mübarizeddin Ertokuş'un da bu Sinop seferine katıldığı kabul edilebilir.

Sultanat mücadeleşini kazanan I. İzzeddin Keykavus, Sinop'un fethinden (Kasım 1214) sonra Antalya'yı geri almak (istirdat etmek) üzere harekete geçti. Kış mevsiminde bir aylık bir kuşatma sonunda şehri ele geçirdi (22 Ocak 1216). Fetihten sonra Antalya'nın sübahlığını yine Mübarizeddin Ertokuş'a verdi²⁴. Çağdaş tarihçi İbn Bibi, Ertokuş'un Antalya askeri ve mülki amirliğine tekrar atanması dolayısıyla, "... (Sultan I. İzzeddin Keykavus) fetihen sonra sübahlığı yeniden, daha önce bu sahilde yaşayan halkın geleneklerini, dillerini ve âdetlerini öğrenmiş olan, bu havalının kanun ve ahvalini bilen Mübarizeddin Ertokuş'a verdi ..." açıklamasını yapmıştır²⁵. Bu nitelikler, ikinci fetihen sonra Antalya askeri ve mülki amirliğine yeniden Mübarizeddin Ertokuş'un atanmasının isabetliğini, onun buna lâyık kabiliyet ve tecrübe sahip olduğunu ve I. Keyhüsrev dönemindeki görevinin (1207-1211) takdir edildiğini göstermektedir.

Mübarizeddin Ertokuş, Antalya'nın idarî ve askerî işlerini yürütmesinin yanısıra, çevredeki fetihlerde de büyük rol oynamıştır. Bunlardan birisi de Alanya'nın fethidir. Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237)'ın ilk fetih seferi, Akdeniz sahillerinde Antalya yanında

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Bibi, Alaiye, tipkibasım 103-111 çev. 122-132; Gardner, Nicaea, 82-83; Turan, Keyhüsrev, 618; Turan, Türkiye, 287-291; Baykara, Giyâseddin, 40-44.

²⁰ Bibi, Alaiye, tipkibasım 112-118, 133-140, çev. 132-139, 154-160; Turan, Keykavus, 632-634; Turan, Keykubad, 646; Turan, Türkiye, 294-296, 300-301.

²¹ Bibi, Alaiye, tipkibasım 141-142 çev. 162-163; Turan, Keykavus, 636; Turan, Mübarizeddin, 416; Turan, Selçuklu, 102-103; Turan, Türkiye, 308.

²² Turan, Selçuklu, 104-105; Baykara, Antalya, 40; Baykara, Giyâseddin, 49.

²³ Turan, Türkiye, 290; Baykara, Giyâseddin, 49.

²⁴ Bibi, Alaiye, tipkibasım 142-146 çev. 163-167; Ahmed Tevhid, Surlar, 165-176; Uzunçarşılı, Kitabeler, 249; Turgal, Selçukiler, 33; Turan, Keykavus, 636; Turan, Mübarizeddin, 416; Turan, Selçuklu, 101-106; Turan, Türkiye, 308-312; Baykara, Antalya, 40; Koca, İzzeddin, 35-38.

²⁵ Bibi, tipkibasım 146 çev. 167; ayrıca bk. Turan, Türkiye, 309.

önemli bir askerî ve ticârî yeri olan Alanya²⁶ üzerine gerçekleştirılmıştır. Haçlıların İstanbul'u işgalinden sonraki yıllarda Alanya'ya Kyr Vart (veya Fart) adlı bir Rum hakim olmuþtu. I. Alâeddin Keykubad, tahta geçtikten sonra bir sefere çıkmaya karar verince, babası zamanından beri devlet hizmetinde bulunan büyük emirlerden Esedüddin Ayaz ile Antalya mülki amiri ve kumandanı Mübarizeddin Ertokuş, Sultan'ın huzuruna gelerek, Kalonoros şehri ve kalesinin özellikleri ve güzellikinden bahsederek, oranın fethedilmesini gereklilığını anlattılar, Sultan'ı buna teşvik ettiler²⁷.

Sultan'ı, Alanya'nın fethine teşvikleri dolayısıyla İbn Bibi, Mübarizeddin Ertokuş'u şöyle över ve tavsif eder: "emirlerin büyüklerinden ve ileri gelenlerinden; mal, mûlk, hazine ve define bakımından denize, madene ve çöle benzeyen; her zaman padişahın tahtının önünde bulunabilecek; tacın ve tahtın övdüğü Emir Mübarizeddin Ertokuş"²⁸.

Ordusuyla Konya'dan hareket eden Sultan, kış mevsimine rağmen Alanya üzerine yürüdü. Mübarizeddin Ertokuş'un emir ve komutasındaki vilâyet kuvvetleri ile Antalya limanında üslenen Selçuklu donanması da Alanya kuşatmasına katıldı. Böylece şehir karadan ve denizden kuşatıldı. Alanya kalesinin pek müstahkem ve sarp bir tepede oluşu ve kış mevsimi dolayısıyla kuşatma uzun (iki ay) sürdü²⁹. İki taraf da kuşatmanın uzamasından sıkılmaya başlamıştı. Uzun süren kuşatmadan kurtulamayacaklarını anlayan Alanya hakımı Kyr Vart, yakın adamları ve şehrîn ileri gelenleriyle bir toplantı yaparak, kaleyi teslim etmek istedığını belirtti. Kyr Vart'ın görüşü kabul edilmiş olmalıdır. Sonra diplomatik konuşma kabiliyeti olan bir adamı, kendilerini bu sıkıntı ve beladan kurtarması ve Sultan'dan af ve aman dilemesi için, daha önceden aralarında komşuluk ilişkisi bulunan Mübarizeddin Ertokuş'a gönderdi. Elçi, Ertokuş'un yanına gelip durumu anlattı. Bu haberi alan Ertokuş, Sultan'ın huzuruna çıkarak, canlarının bağışlanması halinde Kyr Vart ve adamlarının kaleyi teslim etmek istediklerini bildirdi. Sultan bu dileği kabul etti. Bu sonucu öğrenen Mübarizeddin Ertokuş, kendi ikametgâhına döndü. Orada Sultan'ın kararını bekleyen Kalonoroslu elçiyi çağırdı. Dileklerinin kabul edildiğini söyleyerek, şöyle devam etti: "Hemen efendin Kyr Vart'ın yanına dön ve ona, gelişmeler senin istediği doğrultuda gerçekleşti. Olayların aksına karşı Sultan'ın şefkatî ve merhametîyle güven ve huzur içinde kalacağına inanıyorum. Bunun gerçekleşmesi ve devamı için bundan sonra Sultan'a itaatli ve saygılı davranış. O takdirde zamanın ve şartların zarar verici değişimlerinden emniyyette kalır, bu sayede de kaleyi teslim etmenin doğuracağı üzüntü ve dertlenmenin olumsuz etkisinden zarar görmezsin de. Benim tavsiyem, Kyr Vart kafasından endişeyi atsın ve devrin büyük padişahının hükümlerine uymayı kendisine ilke etsin. Gönlünden kale sevdasını atarak Sultan'ın gölgesinde siğınak arasın. O takdirde Sultan'a teslim olursa, onun af ve merhameti sayesinde can güvenliği sağlanır, itibarı artar" dedi.

²⁶ Alanya Selçuklu fethinden önce, yerli ve yabancı tarihlerde Kalonoros, Candelore, Corecesion gibi adlarla anılmaktadır (bk. Darkot, Alaiye, 286, 287; Konyalı, Alanya, 27 vd. 51, 57-61). Fetihten sonra şehri ve kaleyi yeni baştan inşa ve imar etti(en I. Keykubad, buraya kendi adına izafeten Alaiye adını vermiştir. Bugünkü Alanya adı, Alaiye'nin zamanla değişmiş şeklidir. 1960'lı 1970'li yıllarda halk arasında Alaya deniliyordu.

²⁷ Bibi, Alaiye, tipkibasım 236-237 çev. 254-256; Turgal, Selçukiler, 42; Turan, Türkiye, 335; Turan, Keykubad, 647; Turan, Mübarizeddin, 416; Konyalı, Alanya, 55-56.

²⁸ Bibi, Alaiye, tipkibasım 236 çev. 254.

²⁹ Bibi, Alaiye, tipkibasım 237-243 çev. 256-262. İbn Bibi, Alanya üzerine yapılacak seferin hazırlıklarını ve kuşatmayı uzun uzun anlatmaktadır.

Bu sözleri duyan elçi, mutluluk ve sevinçle kaleye geri döndü. Olanları ve söylenenleri Kyr Vart'a anlattı. Kyr Vart bu sonuca çok sevindi. Hemen kaleyi teslim edeceğini ve bağlılığını bildiren bir mektubu Sultan'a gönderdi. Bu gelişmeler sonunda Kyr Vart ve adamları kaleden inerek teslim oldular. Alanya, Mübarizeddin Ertokuş'un da gayret ve katkılarıyla bu şekilde fethedilmiştir (1221 veya 1222-1223 arasında)³⁰.

Sultan I. Alâeddin Keykubad, Alanya'nın fethinden sonra ordusuyla Antalya'ya doğru hareket etti. Yolu üzerinde kayalık sarp bir dağın tepesindeki Alara kalesini gördü. Bu kale, Alanya kalesi hâkimi Kyr Vart'in kardeşinin yönetimindeydi. Sultan, emirlerinden birini bir miktar askerle Alara üzerine göndererek fethettirdi. Kaynağımız İbn Bibi, Alara'nın fethine gönderilen komutan hakkında, "devlet emirlerinden bir emir" diyor³¹. Buna rağmen bazı tarihçilerimiz, Alara'yı fetheden emirin Mübarizeddin Ertokuş olduğunu yazmışlardır³².

Anadolu Selçuklu Devleti bünyesinde Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) devirlerinden beri görev yapan devlet ricali ve emirlerden bazıları, bu itibar ve mevkilerini koruyarak, I. Alâeddin Keykubad devrine kadar gelmişlerdi. Böylece nüfuzları da artan bu emirler, çok debdebeli bir hayat yaşıyorlar, çocukluğunu gördükleri Sultan I. Keykubad'a tahakküm eder gibi davranıyorlardı. Onların böyle yaşayış ve mağrur tavırları I. Keykubad'ı rahatsız ediyordu³³. Sultan I. Alâeddin Keykubad, bu nüfuzlu Beyleri, kişi (1223) geçirmeyeceğini Antalya'da ortadan kaldırmaya karar verdi. Buna karşı Sultan'ın iki yakın adamı, söz konusu nüfuzlu Beylerle Mübarizeddin Ertokuş arasında sıkı dostluk olduğunu (nitekim Ertokuş da eski emirlerden idi) ve Ertokuş'un bu işin Antalya'da gerçekleştirilemesine müsaade etmeyeceğini anlattılar. Bu meselenin Antalya'dan dönünce Kayseri'de halledilmesi hususunda Keykubad'ı ikaz ve ikna ettiler³⁴.

Sultanın, Mübarizeddin Ertokuş'tan çekinerek, emirleri cezalandırma kararını ertelemesi ve Ertokuş'un bu olaydan sonra da Sultan nezdinde sahip olduğu itibar ve nüfuzun devam etmesi, onun Keykubad zamanındaki yerini ve değerini göstermesi bakımından önemli bir husustur³⁵. Aynı zamanda bu olay münasebetiyle, Ertokuş'un da Sultan'ın bir icraatına engel olabilecek kadar kudretli ve nüfuzlu olduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte Ertokuş'un sahip olduğu mevki ve nüfuz, bu olay dolayısıyla onun atabeg olarak Erzincan'a gönderilmesine sebep olmuş görünüyor. Bu hususa aşağıda temas edeceğiz.

Bugünkü Çukurova (Orta Çağ'daki adıyla Kilikya) bölgesinde Haçlı Seferleri sırasında kurulmuş olan Ermeni Krallığı ile Kıbrıs'a hakim olan Haçlıların (Frank Krallığı) politika ve faaliyetleri, Suriye'den gelen kervan yollarının ve Anadolu sahillerinin güvenliğini bozmuştu. Bu gelişmeleri dikkatle izleyen Sultan I. Alâeddin Keykubad, Ermeniler üzerine ve sahil bölgelerine geniş kapsamlı bir sefer düzenlemeye mecbur kaldı³⁶.

³⁰ Bibi, Alaiye, tipkibasım 244-249 çev. 262-267; Turgal, Selçukiler, 43; Yinanç, Alaiye, 287; Alanya, 60-67; Turan, Keykubad, 647-648; Turan, Mübarizeddin, 416-417; Turan, Türkiye, 335-339.

³¹ Bibi, Alaiye, tipkibasım 251 çev. 268.

³² Konyali, Alanya, 66, 372-373; Turan, Mübarizeddin, 417; Turan, Keykubad, 648; Turan, Türkiye, 336.

³³ Geniş bilgi için bk. Bibi, tipkibasım 264 vd. çev. 283 vd.; Turan, Keykubad, 648; Turan, Türkiye, 339-340; Safran, Ümera 97-103.

³⁴ Söz konusu nüfuzlu emirler Kayseri'de ortadan kaldırılmışlardır (6 Haziran 1223). Bk. Turan, Keykubad, 648; Turan, Mübarizeddin, 417-418; Turan, Türkiye, 329, 341-342.

³⁵ Turan, Mübarizeddin, 418; Turan, Türkiye, 340.

³⁶ Bu sefer ve sonuçları hakkında bk. Bibi, Alaiye, tipkibasım 305, 334 vd. 342-343 çev. 319-320, 345 vd. 354; Turan, Keykubad, 649-650; Turan, Türkiye, 342-347.

Bu seferde Mübarizeddin Ertokuş da görevlendirilmiştir. Ertokuş'un görevi, Antalya sahillerinden doğuya doğru hem karadan, hem denizden harekât düzenlemekti. Devrin tarihçisi İbn Bibi bu harekât ve görevlendirme münasebetiyle Ertokuş'u şu övgü dolu niteliklerle zikrediyor: "...saltanat devletinin kıdemli memlüklerinden, ülkenin büyük sübaşalarından Antalya sipehdarlığı ile sahil bölgesinin yönetim işlerini üstlenen; servetinin, şevketinin çokluğu, akrabalarının kalabalık oluşuya tanınan, pehlivanlar ve savaşçı yiğitlerin tam destegine sahip olan Emir Mübarizeddin Ertokuş..."³⁷.

Yapılan sefer planına göre Selçuklu orduları üç koldan (doğu, kuzey ve batıdan) hareket edeceklerdi. Mübarizeddin Ertokuş, vilâyetindeki askerler ve Antalya'da üslenen (bu tarihte Alanya tersanesi henüz faaliyete geçmemiştir) donanma ile hareket ederek sahil boyunca doğuya doğru ilerledi. Mafga (Manavgat?), Aydos, Enduçenc, Şebah, Anamur başta olmak üzere Silifke'ye kadar kırk kale fethetti. Ermeniler, yerli Rumlar ve Franklar savaşmaya kalktırlarsa da üstün Selçuklu kuvvetleri karşısında bozguna uğrayıp kaleleri ve şehirleri boşalttılar. Gece karanlığında gemilere binerek Frank beldelerine (Kıbrıs'a veya Ermenilerin hakim bulunduğu Çukurova sahillerine) çekildiler. Kale ve şehirlerdeki sivil ahali de muhafiz ve askerlerin çekiliş gittiğini görünce çaresiz kalıp aman dilediler. Bütün kaleleri, küçük hisarları kısa sürede Selçuklu askerlerine teslim ettiler.

Mübarizeddin Ertokuş, fethedilen yerleri korumak ve idare etmek için buralara komutanlar ve naibler tayin etti; adalet ve düzeni sağladı. Sonra Sultan'a haber göndererek "Sahil bölgesinin işleri Sultan'ın görüşü ve isteği doğrultusunda halledildi. Eğer izin verilirse Cezire-i Frengan (Kıbrıs Adası)'a gidip oraları o kâfirlerin elinden alayım" diye arzetti. Fakat böyle bir deniz seferinin gerçekleşmemesine bakılırsa, Sultanın buna izin vermediği anlaşılır.

Orduların başarı ve fetih haberlerini alan Sultan memnun ve mutlu oldu. Tüccarların kaybettikleri veya gasbedilen mallarının bulunup geri verilmesini, bulunamayan malların ise aynî ve nakdî olarak tazmin edilmesini, Emir Mübarizeddin Ertokuş'un gerekli tedbirleri aldıktan sonra Kayseri'ye huzura gelmesini emretti. Sefere katılan diğer emirler de aynı şeyleri yaparak Kayseri'ye gittiler. Sultan, emirlere iltifatlarda bulundu, hediyeler verdi. Sonra kişi geçirmek üzere Antalya'ya gitti (H. 622/M.1225)³⁸.

Malazgirt Muharebesi'ne (26 Ağustos 1071) katılan Türk beylerinden Mengüçük (Mengüçek) Gazi, zaferden sonra fethi ve idaresi kendisine bırakılan Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarkikarahisar (bugünkü Şebinkarahisar) şehirlerini de içine alan bölgede bir beylik (Mengüçüklüler veya Mengüçek-Oğulları Beyliği) kurmuştu³⁹. Mengüçüklüler, I. Alâeddin Keykubad zamanına kadar varlıklarını sürdürmüştür. I. Alâeddin Keykubad, 1228 yılının son aylarında düzenlediği bir seferle beylik merkezi Erzincan'ı ve bağlı yerleri ele geçirerek Mengüçüklü hakimiyetine son verdi⁴⁰.

³⁷ Bibi, Alaiyye, tıpkıbasım 306 çev. 320.

³⁸ Bibi, Alaiyye, tıpkıbasım 306, 343-344 çev. 320-321, 354-355; Gregory Abu'l-Farac, 521; Konyalı, Alanya, 71-72; Turan, Mübarizeddin, 418; Turan, Keykubad, 649; Turan, Türkiye, 343-344; Cahen, Turquie, 75.

³⁹ Sümer, Mengüçükler, 713-718; Sümer, Beylikler, 1-14; Turan, Türk, 11, 55-79; Sakaoğlu, Mengüçek.

⁴⁰ Bibi, Alaiyye tıpkıbasım 345-352, 356-358 çev. 356-362, 365-367; Turan, Keykubad, 651; Turan, Türkiye, 353-355; Turan, Türk, 66; Sümer, Mengüçükler, 715-716.

Sultan I. Keykubad, Erzincan'ı aldıktan sonra, bu sefere de katılmış olan Mübarizeddin Ertokuş'u, Şarkikarahisar'ı ele geçirmekle görevlendirdi. O sırada, Mengüçülü Hükümdarı Fahreddin Behram-şah'ın (ölm. 1225) oğullarından Muzaffereddin Muhammed, Şarkikarahisar hakimi idi. Mübarizeddin Ertokuş, emrine verilen kuvvetlerle oraya yürüdü. Kale önlerine gelerek kuşatma ve savaş makinelerini yerleştirdi. Muzaffereddin Muhammed, direnmeye karar vererek savunmaya geçti. Kuşatmanın ilk günü şiddetli bir çarşıma oldu. İki taraftan da birçok asker öldü. Mübarizeddin Ertokuş, kuşatmaya ve muharebeye devam etti. Muzaffereddin Muhammed, kale içinde uzun zaman direnebilecek imkanlara sahipti. Ancak, şiddetli savaş, askerlerin yanı sıra sivil halktan da ölenler olması ve kuşatmanın doğurduğu mahrumiyet nedeniyle, içерden çıkacak muhalefetten endişe etmeye başladı. Bu şartlar altında daha fazla direnemeyeceğini anlayarak, kaleyi teslim etmeye karar verdi. Sultan nezdinde şefaatçı olmasını dilemek için Ertokuş'a bir elçi göndererek, Sultan'ın kendisini bağışlaması ve bir icta vermesi karşılığında kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Ertokuş, hemen Sultan'a bir haberci gönderdi. Bu habere memnun olan I. Keykubad, Muzaffereddin Muhammed'in isteğini kabul etti. Şarkikarahisar ve bağlı yerlere karşılık M. Muhammed'e Suriye hududunda bazı yerler ile Kırşehir icta olarak verildi. Bu hususta Sultan'ın gönderdiği ahidname ve menşurları alan M. Muhammed, kaleyi içindeki silah ve malzemeyle birlikte Mübarizeddin Ertokuş'a teslim etti. Sonra ailesini ve adamlarını alarak Kırşehir'e gitti⁴¹.

Sultan I. Alâeddin Keykubad, Mengüçülü ülkesini ele geçirdikten sonra büyük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i bu vilâyete melik tayin etti. Mübarizeddin Ertokuş'u da Melik Keyhüsrev'e atabeg⁴² yaparak, bir miktar asker, idarî görevliler ve hazineyle Erzincan'a gönderdi. (1228 sonları veya 1229 başları)⁴³.

Bu atama dolayısıyla Mübarizeddin Ertokuş, vakfiyesinde ve Selçuklu tarihlerinde "atabeg" ünvanıyla zikredilmektedir. Kaynağımız İbn Bibi, Ertokuş'un atabeglige atanmasını anlatırken şunları yazmıştır: "Saltanat devletinin emirlerinin büyüklerinden olan, her zaman sınırların korunmasında ve önemli işlerin halledilmesinde kendisine önemli görevler verilen Emîr Mübarizeddin Ertokuş'a, padişahlık, komutanlık ve yöneticilik konularında Melik Gıyâseddin'e yardım etmesini buyurdu"⁴⁴.

Mübarizeddin Ertokuş, üç sultanın saltanatı devrinde uzun yıllar devam eden başarılı görev ve hizmetlerinden sonra, şahsına ve tecrübesine duyulan güvenin sonucu olarak, bir şehzadenin atabeyligine atanmakla yükseltilmiş oluyor, yerinin ve değerinin önemi gösteriliyordu. Bu, ona bir takdir ve taltif olarak görülmelidir. Öte yandan Ertokuş'un, sahil ve güney-batı uç bölgesinde mülki amir ve komutan olarak daha serbest, daha etkili, daha

⁴¹ Bibi, Alaiyye, tipkibasım 361-362 çev. 369-371; Turan, Keykubad 651; Turan, Türkiye, 356-357; Turan, Türk, 66; Sümer, Mengücekler, 716; Sümer, Beylikler, 7, 9, 10; Sakaoğlu, Mengücek, 58, 62, 64.

⁴² Selçuklularda ülkenin herhangi bir bölgesine vali veya melik olarak gönderilen yaşı küçük şehzadelere vasi ve mürebbi sıfatıyla görevlendirilen emirlere Atabeg denirdi. Atabegler, sultanın güvendiği tecrübe ve kudretli emirler arasından seçilirdi. Atabegler, atandığı bölgelerin idarı, askeri ve mali işlerini şehzade adına yürütür, onun devlet ve memleket işlerinde yetişmesine çalışırı. (bk. Köprülü, Ata, 711-718; Alptekin, Atabeg, 38-40; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal (1984) 47-48, 78-79).

⁴³ Bibi, Alaiyye, tipkibasım 359, 363-364 çev. 368, 371-372; Köprülü, Ata, 712-713; Turan, Mübarizeddin, 419; Turan, Keykubad, 651; Turan, Keyhüsrev, 620; Turan, Türkiye, 357, 361.

⁴⁴ Bibi, Alaiyye, tipkibasım 363 çev. 371.

itibarlı olduğu da hatırlanmalıdır. Nitekim onun, nüfuzlu beyler meselesiinde, kendisinden çekinilecek bir kişi olduğunu görmüştür. Belki de bu nedenle, Şehzade Keyhüsrev ile birlikte o da başkentten uzağa gönderilmek istenmiştir. Melik Keyhüsrev ve Atabegi Ertokuş'un, Erzincan Vilayeti'ndeki faaliyetleri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Onların sadece Trabzon üzerine bir sefer yaptıklarını tespit edebiliyoruz.

Haçlıların İstanbul'u işgali üzerine (1204), Bizans İmparatoru'nun iki oğlu, Trabzon'a giderek, Gürcü Kraliçesi'nin de yardımıyla, Doğu Karadeniz bölgesinde bir Rum İmparatorluğu kurmuşlardır. Trabzon Rumları, Sultan I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad zamanlarında Selçuklu Devleti'ne tâbi olmuşlardır. Fakat Hârezmşah Celâleddin Mengüberti'nin Azerbaycan'a gelip burada bir hükümet kurmasıyla Trabzon Rumlarının Selçuklulara karşı tavırları değişmiştir. Sultan I. Keykubad Mengüçüklülerle uğraşırken Trabzon Rumları, Samsun ve Sinop limanlarına hücum ederek yağmalamışlardır (625/1228).

Bunun üzerine I. Keykubad, Erzincan'ı aldıktan hemen sonra Karadeniz sahillerini kurtarmak için harekete geçti. Ünye'ye kadar Orta Karadeniz sahillerini kurtardıktan sonra, Karadeniz donanmasını ve orduyu Trabzon üzerine gönderdi. Gönderilen ordunun başında Erzincan Meliki Giyaseddin Keyhüsrev ile Atabegi Mübarizeddin Ertokuş vardı. Erzincan'da toplanan ordu, Gümüşhane yolu ile Zigana dağını aşıp Maçka'ya doğru ilerledi. Fazla direnemeyen Rumlar, Trabzon surları içine çekilip savunmaya geçtiler. Selçuklu ordusu şehri karadan ve denizden kuşatmaya aldı. Şiddetli çarpışmalara rağmen, Rumların karşı hücumları ve o sırada başlayan şiddetli fırtına ve yağışların olumsuz etkisiyle Selçuklu ordusu Trabzon'u ele geçiremedi ve dağınık bir halde geri çekildi (1228)⁴⁵.

Kaynaklarda Mübarizeddin Ertokuş'un Trabzon seferindeki faaliyetleri hakkında açık bilgi yoktur. Şehre yapılan ilk hücumun başarısız olmasından sonra, karargâhi Aya-Eugenia Manastırı'nda (bugünkü Boztepe'nin altında) bulunan Selçuklu Kumandanı, kuvvetlerini üç gruba ayırarak tekrar hücumu geçirmiştir. Bu kumandanın, bizim Mübarizeddin Ertokuş olduğunu sanıyoruz. Zira o tarihte Melik Giyaseddin Keyhüsrev henüz küçük (6-7 yaşlarında; annesi, Alaiye hakimi Kyr Vart'in kızı idi) olduğundan, orduyu Atabeg Ertokuş'un sevk ve idare ettiği kabul edilmelidir. Hükum sırasında, adı verilmeyen Selçuklu "Melik'i Rumların eline esir düşmüştür. Bu sırada Ertokuş nerede, ne yapıyordu? Esirler arasında o da var mıydı?, bunları bilmiyoruz. Bu esir düşen Melik sonra Trabzon İmparatoru Andronikos (1222-1238) tarafından Sultan'a iade edilmiştir⁴⁶.

Mübarizeddin Ertokuş'un Giyâseddin Keyhüsrev'e ne zamana kadar atabeglik yaptığıni ve bundan sonraki hayatını bilmiyoruz. Sultan I. Alâeddin Keykubad, Eyyubiler üzerine düzenleyeceği büyük seferin hazırlıklarını yaptığı ordugahta, devletin geleceğeyle de ilgili bazı önemli kararlar almıştı (Mayıs 1237). Bu kararlardan biri olarak, büyük oğlu Giyâseddin Keyhüsrev'i yine Erzincan melikliğinde bıraktı ve büyük emirlerinden Şemseddin Altun-Aba'yı da ona atabeg tayin etti⁴⁷. Bundan, Mübarizeddin Ertokuş'un bu tarihten önceki bir zamanda öldüğü tahmin ediliyor. Ancak kaynaklarda onun ölümü hakkında

⁴⁵ Turan, Türkiye, 357, 361-363; Turan, Mübarizeddin, 419; Turan, Türk 66; Kafesoğlu, Selçuklular, 383; Tekindağ, Trabzon, 458.

⁴⁶ Turan, Türkiye, 362.

⁴⁷ Bibi, Alaiye, tıpkıbasım 458-459 çev. 454; Turan, Mübarizeddin 419; Turan, Keykubad, 657; Turan, Keyhüsrev, 620; Turan, Şemseddin, 199; Turan, Türkiye, 389, 404.

bilgi yoktur. A. Taneri, onun H. 633/M. 1235 veya 1236 yılında olduğunu tahmin etmektedir⁴⁸. Biz de bu yıllarda ölmüş olduğu kanaatindeyiz. Nitekim 1236-1237 yıllarından itibaren Mübarizeddin Ertokuş'un adı kaynaklarda geçmemektedir. Yukarıda görüldüğü üzere, her sefer ve fetih münasebetiyle Ertokuş'u uzun uzun öven İbn Bibi bile, Şehzade Keyhüsrev'in atabegliğine atanmasından sonra ondan hiç bahsetmiyor.

Bazı tarihçiler, Mübarizeddin Ertokuş'un görev sahasının sadece Antalya sahillerine inhisar etmediğini, onun askerî ve idari hükümlünün Isparta'ya, hatta Uluborlu'ya kadar uzanan geniş bir bölgede geçerli olduğunu kaydetmektedirler. Bunlardan C. Cahen, Ertokuş'un, uhdesine verilen bu bölgede "yarı-özerk bir mülki ve askeri amir" sıfatını haiz olduğunu, buralarda serbest hareket edebildiğini ve devlete ait arazide bina yaptıırı vakıf kurabildiğini belirtiyor⁴⁹. Yine C. Cahen, Antalya ve Alaiye'de sultanların kişilik saraylarının, hazinelerinin bulunduğu, bu nedenle uç bölgesi olan buraların gözden uzak tutulamayıcağını, zira bu bölgede isyankar Türkmenlerin bulunduğunu ve bunların tedbirli olmayı gerektirdiğini, dolayısıyla bu bölgede bir genel kumandanlık kurularak, başına da Mübarizeddin Ertokuş gibi itimat edilen bir emirin getirilmiş olduğunu yazmaktadır⁵⁰. T. Baykara, "sübaşı"nın (bugünkü şekil ve anlardaki) validen daha büyük ve "bölge valisi gibi" olduğu kanaatindedir⁵¹. Bu açıklamalardan, Mübarizeddin Ertokuş'un görev ve yetki sahasının oldukça geniş olduğu anlaşılıyor.

Mübarizeddin Ertokuş, Antalya'nın fethinden (1207) itibaren, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatı süresince (ölm. 1211) Antalya mülki amiri ve komutanı olarak kalmıştır. Bunu takiben Keyhüsrev'in oğulları I. İzzeddin Keykavus'un saltanatı süresince (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubad'ın saltanatının ilk yıllarında (1220-1228) olmak üzere devamlı ve uzun bir süre Antalya sübaşılığı (mülki amir ve kumandan) görevinde bulunmuştur⁵². Ertokuş, Erzincan'ın ilhakından (1228) sonra, 1228 yılı sonu veya 1229 yılı başlarında Antalya'daki görevinden ayrıldığına göre, Antalya'da toplam olarak fiilen 18 yıl (1207-1211, 1216-1228) mülki amirlik ve komutanlık yapmış olduğu anlaşılır⁵³.

⁴⁸ Taneri, Ertokuş, 312, 313; Ö. Özbek, O. Turan'ın, Şemseddin Altun-Aba'nın atabeg tayin edilmesiyle ilgili açıklamalarına (bk. Turan, Şemseddin, 199) dayanarak, "1237'den önce öldüğü tahmin edilmektedir" diyor. (Özbek, Eğridir, 300).

⁴⁹ Cahen, Türkler, 181, 241; ay., Turquie, 137, 203; Baykara, İdari 42-44.

⁵⁰ Cahen, Türkler, 241; ay., Turquie, 203.

⁵¹ Baykara, İdari, 42.

⁵² Ertokuş'un Antalya askeri ve mülki amirliği süresi bazı tarihçiler tarafından farklı kaydedilmiştir: Bu süreyi kaynağımız İbn Bibi, 20 yıl (bk. Bibi, Alaiye, tipkibasım 266 çev. 284) olarak göstermiştir. O. Turan, bir araştırmasında "takriben 22 yıl" derken (bk. Turan, Mübarizeddin, 419) kitabında 16 yıl olarak göstermiştir. (bk. Turan, Türkiye, 340); İ. H. Uzunçarsılı, "20 seneden fazla" (bk. Uzunçarsılı, Kitabeler, 249); A. Taneri, "yirmi iki yıl kadar" diye belirtir (bk. Taneri, Ertokuş, 313); C. Cahen de "yirmi yıl" kabul etmiştir (bk. Cahen, Türkler, 241; ay., Turquie, 203). İ. H. Konyalı ise, Ertokuş'un 40 yıl sübaşılık yaptığına yazmıştır ve onu 1263 yılına kadar Antalya valisi gösterir (bk. Alanya, 305, 306).

⁵³ Uzunçarsılı, Kitabeler, 248; Erten, Antalya, 33. Yukarıda görüldüğü üzere, Antalya, 1211 yılının sonları veya 1212 yılının başlarında yerli Rumların isyancı sonucu Selçuklu hakimiyetinden çıkışmış ve 1216 yılının Ocak ayında tekrar fethedilmiştir. Buna göre aradaki dört yılda Antalya Selçuklu idaresinin dışında kalmış (bk. Turan, Türkiye, 310-312) ve Ertokuş da bu sürede asıl görev yerinde bulunamamış demektir. 1212-1215 yılları arasındaki 4 yıllık sürede hukuken görevde kabul edilirse, toplam 22 yıl askeri ve mülki amir olduğu ortaya çıkar.

Mübarizeddin Ertokuş, askerî ve idari bakımlardan olduğu gibi, sosyal ve kültürel alanlarda da faaliyette bulunmuştur. Ertokuş, yaptığı hayır işleri, kurduğu vakıfları ve inşa ettirdiği eserleriyle de tarihe geçmiş bir şahsiyettir. Onun inşa ettirdiği eserler ile vakıfları ve vakfiyesi üzerinde araştırmalar yapılmış, kitap ve makaleler yayınlanmıştır. Bu nedenle bu eserlerden, makalemizin konusu çerçevesinde kısaca bahsedeceğiz. Mübarizeddin Ertokuş'un, sağlığında kendi yaptırdığı ve ölümünden sonra adına yapılan eserler (Antalya'daki cami hariç) harap da olsa günümüzde kadar gelebilmiştir. Ertokuş adına yapılan eserlerin, masraflarının karşılanması ve hizmetlerinin devamının sağlanması için vakıflar bağlanmıştır. Onun hayır işleri yapma hususundaki vasiyetini ve düşüncelerini dinleyenlerin ifadelerine dayanılarak, ölümünden çok sonra, H. 669 (M. 1270-1271) yılında Antalya'da bir vakfiye (vakifname) düzenlenmiştir. Bu vakfiye ile, Ertokuş adına yapılan eserler ile bunlara bağlanan vakıflar ve bunların nasıl işletileceği tespit ve tescil edilmiştir⁵⁴.

Bu vakfiyeye göre, Ertokuş, Borgulu'nun Ağros köyünde bir medrese, yine Borgulu'ya bağlı Dadil köyünde kervansaray ve Antalya'da bir cami yaptırmıştır⁵⁵.

Atabey ilçe merkezinde Ertokuş adına yapılmış eserler topluluğu, "Ertokuş Külliyesi" diye adlandırılmaktadır. Külliye; cami, medrese, türbe, hamam ve çeşmeden müteşekkili imiş. Bugün ancak medrese ve türbe orijinal haliyle ve oldukça sağlam ayakta kalabilmiştir. Hamamı yıkılmış, cami ve çeşmesi ise, zamanla gördüğü onarımlarla, şekil değiştirmiştir⁵⁶.

İlgili kaynak ve araştırma eserlerden anlaşıldığına göre, Mübarizeddin Ertokuş, iki kervansaray (han) yaptırmıştır. Bunlar, bugünkü Isparta Vilayeti sınırları içindedir. Birisi, Ertokuş Hanı, Gelendost Hanı, Kudret Han gibi adlarla anılmaktadır. Bu kervansaray, Eğirdir-Konya karayolu üzerinde, Gelendost ilçe merkezine yakın bir mevkide, karayolu ile Eğirdir Gölü arasında yer almaktadır. Yakın çevresinde meskûn bir yer yoktur.

Mübarizeddin Ertokuş vakfiyesinde Gelendost Kervansarayı'nın adı geçmemektedir. Bununla birlikte kervansarayın iç portalı üzerindeki kitabede, Mübarizeddin Ertokuş tarafından H. 620 (M. 1223) yılında yaptırıldığı kayıtlıdır. Kervansarayın sonraki yüzyıllarda da hizmet verdiği, Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim kervansarayın XIX. yüzyılda faaliyette olduğu tespit edilmiştir⁵⁷.

Mübarizeddin Ertokuş vakfiyesinde adı geçen ve Borgulu'ya bağlı Dadil⁵⁸ Köyü'nde bulunduğu belirtilen kervansarayın, bugünkü Uluborlu⁵⁹ ilçe merkezi yakınlarında olduğu kabul edilmektedir. Vakfiyede, vakıf gelirlerinden bir kısmının bu kervansaraya bağlılığı yazılıdır⁶⁰. Bugün bölgede Dadil adlı bir köy yoktur; yakın geçmişte de bu adda bir köyün varlığı tespit edilememiştir. Bu tarihi köyün sonraki bir zamanda terk edildiği anlaşılmıyor.

⁵⁴ Uzunçarşılı, Kitabler, 22; Turan, Mübarizeddin, 419-420, 423-426; Turan, Türkiye, 267 dn. 63; Arıkan, Hamit, 145.

⁵⁵ Turan, Mübarizeddin, 423, 424; Aslanapa, Ertokuş, 97; Özbek, Eğridir, 300; Arıkan, Hamit, 145. Vakfiyede adı geçen o zamanki Ağros köyü, bugünkü Atabey ilçe merkezidir (bk. Uzunçarşılı, Kitabler, 221; Turan, Mübarizeddin, 425 dn. 33).

⁵⁶ Turan, Mübarizeddin, 420, 423; Önge, Emir, 1; Durukan, Ertokuş, 313, 314.

⁵⁷ Erten, Antalya, 80; Turan, Mübarizeddin, 420, 426; Aslanapa, Ertokuş, 97-100; Erdmann, Anatolische I, 51-53, Anatolische II, 45, 51, 61; Özbek, Eğridir, 293-311, Özergin, 149.

⁵⁸ Bu köyün adının Arap harfleriyle yazılı olan şekli Dadık gibi de okunabilir.

⁵⁹ Selçuklular zamanındaki Borgulu/Borlu'nun, bugünkü Uluborlu olduğu kabul edilmektedir (bk. Turan, Mübarizeddin, 423 dn. 27).

⁶⁰ Turan, Mübarizeddin, 423, 426.

Sanat tarihçisi O. Aslanapa, bir yaz mevsiminde (1955 veya 1956 ? yılında) bölgede yaptığı bir araştırma gezisinde, Keçiborlu-Sandıklı demiryolu üzerindeki Karakuyu istasyonuna yakın Pınarbaşı denilen yerde, bugün tamamen harap haldeki bir hanın izlerine rastladığını, bu kervansaray harabesi yakınında bir köy veya başka meskün yer bulunmadığını belirtiyor⁶¹. Bu havalide başka bir Selçuklu kervansarayı varlığına dair yayın ve araştırmalarda herhangi bir kayıt yoktur.

M. K. Özergin, Pınarbaşı Hanı diye adlandırdığı bu kervansaray için, "Eğirdir-Denizli yolunda Uluborlu'nun 10-15 km. batısında, Dombay ovasında (Dadil?). Kitabesi yok. Bir vakfiyeye (M. Ertokuş Vakfiyesi) göre, Atabeg Emir Mübarizeddin Ertokuş tarafından 1220 yılı civarında yaptırılmış olmalıdır" diyor⁶².

Mübarizeddin Ertokuş'un inşa ettirdiği medrese, Ağros (Atabey)'tadır. Kitabesi H. 621 (M. 1224) tarihini taşımaktadır. Mübarizeddin Ertokuş bu tarihte Antalya mülki ve askeri amiridir. Medresenin 17. yüzyılın başlarında da faaliyette olduğu tespit edilmiştir⁶³.

Mübarizeddin Ertokuş'un, vakfiyede Antalya'da bulunduğu belirtilmiş olan caminin hangisi olduğu bilinmemektedir. O. Aslanapa, bugün Antalya'da bulunan tarihi camiler içinde hiçbirinin Ertokuş'a ait olmadığını belirtiyor. Ertokuş Camii, herhalde geçen zaman içinde tamamen ortadan kaybolmuş olmalıdır⁶⁴.

Atabey'deki Ertokuş Külliyesi'nde, medresenin bitişigindeki türbenin Ertokuş'a ait olduğu ileri sürülmektedir. Mevcut kaynaklarda bu hususta bir bilgi olmamakla beraber, Ertokuş'un bu türbede gömülü olduğu belirtiliyor⁶⁵.

⁶¹ Aslanapa, Ertokuş, 97, 101, 102.

⁶² Özergin, Kervansaray, 159; Aslanapa, Ertokuş, 102. Pınarbaşı Hanı için bk. Erdmann, Anatolische I, 54, 55, Anatolische II, 45, 58, 66, 93.

⁶³ Uzunçarşılı, Kitabeler, 221-223; Turan, Mübarizeddin, 424; Turan, Türkiye, 266-267; Erten, Antalya, 80; Aslanapa, Ertokuş, 102-110; Durukan, Ertokuş, 313-314; Kur'an, Mederese, 46-49; Sözen, Medrese, 42-47.

⁶⁴ Turan, Mübarizeddin, 423, 426; Aslanapa, Ertokuş, 97, 105; Durukan, Ertokuş, 313, 314.

⁶⁵ Uzunçarşılı, Kitabeler, 222, 223; Turan, Mübarizeddin, 420; Önge, Emir, 16-17; Özbek, Eğridir, 300; Durukan, Ertokuş, 313, 314.

Kaynakça ve Kısalmalar

- Ahmet Tevhid, Surlar Ahmet Tevhid, "Antalya Surları Kitabeleri", TTEM 9-86, 1341, 165-176.
- Alptekin, Atabeg C. Alptekin, DIA IV (1991) 38-40 bk. "Atabeg".
- Arikan, Hamit Z. Arikan, XV-XVI. Yüzyillarda Hamit Sancağı (1988).
- Aslanapa, Ertokuş O. Aslanapa, "Selçuk Devlet Adamı Mübarizeddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideeler", İ.Ü.E.F. İslam Tatkikleri Enstitüsü Dergisi II, cüz. 1, 1956-1957, 1957, 97-111.
- Baykara, İdari T. Baykara, "Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler", VD XIX, 1985, 49-60.
- Baykara, Selçuklu T. Baykara, "Selçuklu Devrinde Antalya'nın İdari Durumu", bk.: M. Seyirci (ed.), Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri. 10-11 Şubat 1989 (1989).
- Baykara, Antalya T. Baykara, "Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya", bk.: M. Seyirci - G. Aydın (ed.), Antalya 4. Selçuklu Semineri Bildirileri. 13-14 Mart 1992 (1993) 38-40.
- Baykara, Giyaseddin T. Baykara, I. Giyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit (1997).
- Cahen, Türkler C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler², çev. Y. Moran (1984).
- Cahen, Turquie C. Cahen, La Turquie Pre-Ottomane (1988).
- Darkot, Alaiye B. Darkot, IA I (1993) 286-287 bk. "Alaiye".
- Darkot, Antalya B. Darkot, IA I (1993) 459-462 bk. "Antalya".
- DIA Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Durukan, Ertokuş A. Durukan, DIA XI (1995) 313-314 bk. "Ertokuş Külliyesi".
- Erdmann, Anatolische K. Erdman, Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts I (1961) II (1976).
- Erten, Antalya S. F. Erten, Antalya Vilayeti Tarihi (1940).
- Gardner, Nicaea A. Gardner, The Lascaris of Nicaea² (1940).
- Gregory Abu'l- Farac Abu'l-Farac Tarihi II, çev. Ö. R. Doğrul (1987).
- Bibi, Alaiyye İbn Bibi, El-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye, tipkibasım yay. A. S. Erzi (1956) El-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l Ala'iyye, çev. M. Öztürk (1996).
- İA İslâm Ansiklopedisi.
- Kafesoğlu, Selçuklular İ. Kafesoğlu, IA X (1993) 353-416 bk. "Selçuklular".
- Kerimeddin, Müsameretü'l Kerimeddin Mahmud-ı Aksarayî, Müsameretü'l-Ahbar, yay. O. Turan (1944) çev. M. Öztürk (2000).
- Koca, İzzeddin S. Koca, Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) (1997) .
- Konyalı, Alanya İ. H. Konyalı, Alanya (1946).
- Köprülü, Ata M. F. Köprülü, IA I (1993) 711-718 bk. "Ata".
- Kuran, Medrese A. Kuran, Anadolu Medreseleri II (1969).
- Önge, Emir Y. Önge, "Emir Mübarizeddin Ertokuş'un Kümbeti ve Çini Sandukası", Önasya III-27, 1967, 16-17.
- Özergin, Kervansaray M. K. Özergin, "Anadoluda Selçuklu Kervansarayı", Tarih Dergisi XV-20, 1995, 141-170.
- Özbek, Eğridir Ö. Özbek, "Eğridir Mübarizeddin Ertokuş Kervansarayı", VD XI, 293-311.
- Safran, Ümera M. Safran, "Alaattin Keykubat'ın Otorate Anlayışı ve Ümera Katli Meselesi", S. Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi 3, 1988, 97-103.
- Sakaoğlu, Mengücek N. Sakaoğlu, Türk Anadolu'da Mengücek-Oğulları (1971).
- Sözen, Medrese M. Sözen, Anadolu Medreseleri II (1972).
- Sümer, Mengükler F. Sümer, IA VII (1993) 713-718 bk. "Mengükler".

- Sümer, Beylikler
TTEM
Taneri, Ertokuş
Tekindağ, Trabzon
Turan, Şemseddin

Turan, Mübarizeddin
Turan, Karatay

Turan, Türkiye
Turan, Türk
Turan, Selçuklu
Turan, Keyhüsrev I
Turan, Keyhüsrev II
Turan, Keykavus
Turan, Keykubad
Turan, Kılıçarslan
Turgal, Selçukiler
Uzunçarşılı, Kitabeler
Uzunçarşılı, Teke-oğulları

Yınanç, Alaiye
- F. Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri (1990).
Türk Tarih Encümeni Mecmuası.
A. Taneri, DÍA XI (1995) 312-313 bk. "Ertokuş".
Ş. Tekindağ, İA XII.1 (1993) 415-477 bk. "Trabzon".
O. Turan, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", Belleten 42, 1947, 197-235.
O. Turan, "Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", Belleten 43, 1947, 415-429.
O. Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", Belleten 45, 1948, 17-171.
O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye (1971).
O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi (1973).
O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar² (1988).
O. Turan, İA VI (1993) 613-620 bk. "Keyhüsrev I".
O. Turan, İA VI (1993) 620-629 bk. "Keyhüsrev II".
O. Turan, İA VI (1993) 631-642 bk. "Keykavus I".
O. Turan, İA VI (1993) 646-661 bk. "Keykubad I".
O. Turan, İA VI (1993) 688-703 bk. "Kılıç Arslan II".
H. F. Turgal, Anadolu Selçukileri, Müneccimbaşı'ya göre (1935).
İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler II (1929).
İ. H. Uzunçarşılı, "Teke-oğulları", Türk Tarih Arkeolojya ve Etnografya Dergisi I, 1933, 95-98.
M. H. Yınanç, İA I (1993) 287-289 bk. "Alaiye".

Summary

The Deeds and Works of Mübarizeddin Ertokuş: the Turkish Administrator and Commander of Antalya

The first Turkish appointed administrator and commander of Antalya was Mübarizeddin Ertokuş, who was originally a personal servant and slave of Giyaseddin Keyhusrev. When Sultan Giyaseddin Keyhusrev Ist conquered Antalya on the 5th March 1207, he appointed Mübarizeddin Ertokuş. as the sübaşı, the military and administrative head, and commander of Antalya.

Through the rebellion of local Greeks, Antalya gained temporary freedom from the Seljuks. However Sultan Izzeddin Keykavus I recaptured the town on 22 January 1216 and Mübarizeddin Ertokuş, was re-appointed as the sübaşı of Antalya.

Mübarizeddin Ertokuş had a big role in the conquest of Alanya and the eastern coastal areas towards Silifke. Following the conquest of the land held by the Mengüçüks in 1228, Sultan Alaeddin Keykubad 1st sent his eldest son, Giyaseddin Keyhusrev there as the “Melik” or Lord, and Mübarizeddin Ertokuş, as the atabeg to Giyaseddin. Melik Giyaseddin and Atabeg Ertokuş together launched a campaign against Trabzon but were unable to conquer the town in 1228. From this date in 1228, the name of Ertokuş disappears from the sources; we do not know when or where Ertokuş died.

In addition, Mübarizeddin Ertokuş can be noted for the buildings, including caravanserai and madrasa built by him in todays province of Isparta and for a mosque, no longer extant in Antalya. The maintenance and upkeep of these buildings was secured through his establishment of waqf (pious foundations) for this purpose.

